

UMÛM, HUSÛS, MUHKEM, MÛTEŞÂBİH, NÂSİH VE MENSÛH HAKKINDA

Muhammed b. Abdilkerîm eş-ŞEHİRİSTÂNÎ (ö.548 H.)

Çeviren: Selim TÜRCAN *

Takdim

Bu yazı, Muhammed b. Abdilkerîm eş-Şehiristânî (ö.548 H.)'nin, *Tefsîru's-Şahristânî el-müsemmâ Mefâtihu'l-esrâr ve mesâbîhu'l-ibrâr*, adıyla basılmış olan tefsir çalışmasının "Mefâtihu'l-Furkân fî 'ilmi'l-Kur'ân" adlı girişindeki dokuzuncu faslın tercümesidir.** Kitabın bu faslı, umûm-husûs, muhkem-müteşâbih ve nâsîh-mensûh kavramları arasındaki tedahüle ilişkin bir fikir beyan ettiği için önemli bulunmuş, Kur'ân ilimleri arasındaki ilişkiyi tayinde yararlı olacağı düşünülmüştür. Umûm-husûs ayırımına ilaveten bir de "teşhis" (mahsûs bir ifade ile belli bir şahıs/sahısları kast etme) kavramını getirmesi ve örneklendirmesi önemlidir. Özellikle Kur'ân ilimlerinin kendi içinde bir hiyerarşiye sahip olup olmadığı, aralarında kronolojik bir ilişki olup olmadığı konusu önemli bir problemdir. eş-Şehiristânî tarafından muhkem ve müteşâbih ayırımının Kur'ân âyetlerine ilişkin ilk ayırım olduğunun vurgulanması ve mensûh olanların neden müteşâbihattan sayıldığı gibi meselelere açıklık getirilmiş olmasına dikkat çekmek isteriz. Daha da ötesi, neshin bir ref' olmadığı ama bir olgunlaştırma olduğu fikri özgün bir kavramsallaştırma olarak karşımıza çıkar. Bir başka husûs, Kur'ân'da Bakara 2/106 ve devamındaki âyette nesh meselesi ile Allah'ın yaratmadaki kudreti ve O'nun dilediğini yaratma ve değiştirme gücü arasında kurulan ilgi, felsefî karvarmasallaştırmadan da yardım alınarak gerekçelendirilmiştir. Emrî âyetler ve halkî âyetler ayırımı, hem bahse konu âyet çerçevesinde hem de Ra'd, 13/39 çerçevesinde Allah'ın ilmi ve yaratması ile neshin ilişkisini aydınlatmak adına edebiyata dâhil edilen yeni bir bilgi olarak değerlendirilebilir. Dikkat çekmek istediğimiz en önemli husûs da eş-Şehiristânî'nin,

* Yrd. Doç. Dr., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

** Muhammed b. Abdilkerîm eş-Şehiristânî (ö.548 H.), *Tefsîru's-Şahristânî el-müsemmâ Mefâtihu'l-esrâr ve mesâbîhu'l-ibrâr*, tahk.: Muhammed Ali Âzerşeb, Merkezi'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti li't-Türâsi'l-Mahtût, Tahran 1386 H., ss. 50-53.

müteşâbihlik ve nesh gibi kavramlara ilişkin ileri sürülen muhtelif tanımlamaların belli bir alt okuma ile belli bir resmin parçaları gibi birbirini tamamlayacağını düşünmesidir. Kendisi açıkça zikretmemiş olsa da böyle bir okuma biçimi, onun farklı görüşleri nakletme ve nihayet kendi fikrini ifade etme biçiminden çıkarılabilmektedir. Bu hem Kur'ân'ın hem de tefsir birikiminin sistemli bir düşünceye göre yeniden yorumlanması demektir. Hâsılı, eş-Şehristânî'nin Kur'ân ilimleri yaklaşımı müstakil bir çalışmanın konusu olmayı fazlasıyla hak etmektedir (Çeviren).

Umûm, Husûs, Muhkem, Müteşâbih, Nâsîh ve Mensûh Hakkında

Umûm ve husûs, lafızlara, bir takım harfler ve sesler olması bakımından değil; bilakis zihinlerde ve dış dünyada vaz' ve oydaşım (istilâh) yoluyla (oluşan) manaları itibariyle racidir. Dolayısıyla umûm ve husûs zihinlerde ve dış dünyada bulunur. Zihinlerdeki umûm evla iken; dış dünyadaki husûs evladır.

Kur'ân'da hiçbir âmm (ifade) yoktur ki ona tahsis girmesin. Hiçbir tahsis de yoktur ki ona teşhis eşlik etmesin (mukarin olmasın). Umûmların tahsisine gelince Allah'ın şu kavlindeki gibidir: "*Ey insanlar Rabb'inize ibadet edin.*" (Bakara, 2/21) Bu insanların tümüne ve insan isminin geldiği her şeye yönelik âmm bir hitaptır. Fakat ardından bunun insan cinsinin umûmuna uygulanması mümkün olmaz. Çünkü deli ve çocuk da insan olmakla birlikte hitap bunları kapsamamaktadır. Dolayısıyla âmm lafzın olgun akıl sahiplerine tahsis edilmesi gerekir. Deli akıllı değildir, çocuk ise olgun değildir.

Tahsis edilmiş (lafızların) teşhisi meselesine gelince bu ilim ehlinin çoğunun bîhaber olduğu şeylerdendir. (Mesela yukarıdaki âyette geçen) "*insanlar*" mükellef olanlarla tahsis edilmiştir. Bazen de "*Sonra akıp gidin (ifâda), insanlar nereden akıp gidiyorsa!*" (Bakara, 2/199) âyetinde olduğu gibi özel (mahsus) bir toplulukla teşhis edilir. Bu âyette ifâda emri bir takım hususî insanlara yüklenmiştir. "*İnsanların akıp gittiği yerden*" ifadesinde kast edilen insanlar, bu ifâda emriyle mükellef kılınanlardan başkalarıdır. Bahse konu mükellefler (ifada işinde) yol gösteren rehberlerdir.¹

1 "*İfâda*" lafzı, Arafat ile Müzdelife arasında hacıların yürüyüşünü ifade eder. Cahiliyede bu hacıların başında belli bir boya mensup kişiler bulunurdu. Onlar buna rehberlik edip izin vermezse hacılar hareket edemezdi. Bu ayet söz konusu uygulamayı kaldırmakta, kendilerini diğer hacılardan ayrı tutan ve ifâdaya katılmayan Hums ehline (Kureyş ve onlardan doğanlar) hitap etmektedir. Aslında her ne kadar eş-Şehristânî rehberlik edenleri bu ifadaya kendileri uymayan insanlar gibi izah etse de rehberlik edenlerin Mudar'dan olup Kureyş'ten başka bir boy olduğunu bilmekteyiz. Kureyş Arafat'ta vakfe yapmaz ve dolayısıyla bahse konu kabilenin emriyle hareket etmez ve "ifada"ya katılmazdı. Bk. İbn Hişâm (ö.218H), *es-Sîretü'n-nebeviyye*, tahkik: Süheyl Zükâr, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1412/1992, c. II, s. 375; Ebû'l-velîd Muhammed b. Ahmed el-Ezrâkî (ö.223H), *Ahbâru Mekke ve mâ câe fihâ mine'l-âsâr*, tahk.: Ruşdî Sâlih Melhas, Dâru'l-Endülüs, Madrid, ts., c. I, s. 188; Muhammed b. Cerîr Ebû Cafer et-Taberî (ö.310H.), *Câmi'u'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'ân*, tahk.: Ahmed Muhammed Şâkir, Muessestü'r-

Yine onlardan (Kureyş'ten) belli bir şahıs tahsis edilir ve o, "insanlar" (lafzından kast edilen kişi)dir. Şöyle ki "Yoksa Allah'ın insanlara fazlından verdiği şey nedeniyle onlara haset mi ediyorlar?" (Nisâ, 3/54) (âyetindeki "insanlar" lafzı için) tefsirde o Muhammed^(s) dir denilmiştir. İşte bu hâssın teşhisidir. Onun şahıslara nispet edilmesi, husûsun umûma nispeti gibidir.²

Allah'ın şu kavli de bu kabildendir: "Ve rahmetim her şeyi kapsamıştır." Bu, üstünde herhangi bir umûm olmayan âmm bir ifadedir. Sonra Allah rahmeti bir kavme tahsis etmiş ve şöyle demiştir: "Onu müttakilere, zekâtı verenlere ve âyetlerimize inanan o kimselere yazacağım." Sonra onu bir kavme tahsis etmiş ve şöyle demiştir: "Ümmî nebiye elçiye tabi olanlar." (A'râf, 7/156, 157) Sonra rahmeti belli bir şahısla muşahhas hale getirmiştir ki o (şahıs) "rahmet" tir: "Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik." (Enbiyâ, 21/107) Yine Allah'ın şu sözü de bu kabildendir: "Âlemlerin Rabb'ine inandık." Bu ifade âlemlerin tümü için rububiyetin umûm olduğuna işarettir. Sonrasında şöyle demiştir: "Musa'nun ve Hârûn'un Rabbi." (A'râf, 7/121, 122) Bu ise rububiyetin iki şahıs için tahsis edilmesidir.

Rububiyetin umum ve husus bildirdiği gibi Allah'ın kavlinde ubudiyet de böyle hem umum bildirmiş, hem de husus bildirmiştir: "Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Rahmân'a kul olarak gelirler." (Meryem, 19/93) Bu, ubudiyette umûmluk ifade eder. Allah'ın "Rahmân'ın kulları..." (Furkân, 25/63) kavlinde (ki ibare ise) işte bu ubudiyette hâss olmayı ifade eder. Allah'ın "Bir pınar ki oradan Allah'ın kulları içer..." (İnsân, 76/6) kavli ise söz konusu hâssın teşhis edilmesidir. Rububiyete ve ubudiyetin iki yönü üzere husûsluk ve umûmluk vaki' olur. İster rububiyet yaratılmışlara nispet edilsin ya da isterse ubudiyet Rabb Teâlâ'ya nispet edilsin, ikisi de (burada) eşittir.

İlim sahiplerinden biri tefsiri bildiğini iddia ediyordu. Müminlerin emiri Ali(ra) ona dedi ki "Müminin ve kâfirin ilahı kimdir?" O da "Allah'tır" dedi. Hz. Ali "Doğru söyledin" dedikten sonra ona "Mümin ve kâfirin mevlası kimdir?" dedi. O dedi ki "Allah'tır." Bunun üzerine Hz. Ali "Yalan söyledin, (zira âyet şöyle der:) 'Bu Allah'ın inananların mevlası olması ve kâfirlerin herhangi bir mevlası olmaması nedeniyledir'" (Muhammed, 47/11) dedi. Hz. Ali onu umûm ve husûs ile imtihan etmiştir. O buna eremeyince (Hz. Ali) onu susturmuş, onun Kur'ân'ı hiç bilmediğini kendisine göstermiştir. Tefsir içinde umûmun ve husûsun esrarına dair, yine hayır ve şerrin umûma ve husûsa nispet edilmek şeklinde kadere nispetinin nasıl (mümkün) olduğuna dair işaretler gelecektir. İşte bu, gizli ilmin ve gömülü sırrın kendi-

Risâle, yy., 1420/2000, c. IV, s. 184.

2 Burada aslında "şahısların husûsa nispet edilmesi, husûsun Umûma nispet edilmesi gibidir" denilmek istenmiş olmalıdır. (Çev.)

sidir ki onu ancak âlimler bilirler.

Muhkem ve müteşâbih gelince bil ki Kur'ân'daki âyetlere dair ilk taksimat muhkem ve müteşâbih ayrımıdır. Allah Teala demiştir ki *"O ki sana Kitâb'ı indirdi, ondan bir kısmı muhkem âyetlerdir, onlar Kitâb'ın anasıdır. Diğer kısmı ise müteşâbihlerdir."* (Âl-i İmrân, 3/7) Tefsirde geleceği üzere müfessirler, muhkemlerin ne olduğu ve müteşâbihlerin ne olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir.

Şaşılabilecek bir durum ki müfessirlere göre tefsirin kesin biçimde bilinmediği yerde hem muhkemler hem de müteşâbihler, müteşâbihlerden sayılmıştır! Hâlbuki te'vil, âyetlerden müteşâbih olana gelirken muhkem olana gelmez. Çünkü Allah Teala şöyle demiştir: *"Kalplerinde eğrilik bulunanlar fitneyi ve onun tevilini arzularak Kitâb'tan müteşâbih olanın peşine düşerler."*

Âlimlerden tahkik ehli olanların - Allah onların sayısını artırsın - görüşüne göre âyetler halkî ve emrî âyetler olarak ikiye ayrılır. Sonra halkî âyetler ikiye ayrılır. Birincisi, bitirilmiş (mefrûğ), değişmez, dönüşmez muhkem âyetler ki bunlar zatında hiçbir eksiği olmayan kâmil ve herhangi bir ayıp taşımayan mukaddes âyetlerdir. İkincisi, kendisine dönüşüm ve değişimin geldiği, yenilenmeye açık (müste'nefe) müteşâbih âyetlerdir ki bunlar nakıs olup kemal yolundadır. Aynı şekilde emrî âyetler de bitirilmiş (mefrûğ) muhkem âyetler ile yenilenmeye açık (müste'nefe) müteşâbih âyetler kısımlarına ayrılır. Fiili bitirilmiş (mefrûğ) kader hükümleriyle alakalı her şey ve önceden geçmiş bilgi olmuş hüküm(ler), muhkemâttandır. Yenilenmeye açık (müste'nefe) kaza hükümleriyle alakalı her şey ve şer'an emredilmesi gecikmiş bulunan, sona kalmış hüküm(ler) de müteşâbihattandır.³

Kur'ân'da kimi zaman muhkem mufassalın yamacında gelir. Tıpkı Allah'ın şöyle dediği gibi: *"Elif, lâm, râ. Bir Kitâb ki âyetleri muhkem kılındı sonra mufassal kılındı (beyan edildi)."* (Hûd, 11/1) Yani bu, tenzilde muhkem kılındı; tevilde mufassal kılındı demektir. Böylece tafsil etmek, ihkâmın karşılığında yapılmış olur.

3 Burada "mefrûğ" terimini "bitirilmiş"; "müste'nefe" terimini de "yenilenmeye açık" şeklinde tercüme ettik. eş-Şehristânî yazdığı girişin onuncu faslında (s. 54) bunlara ilişkin bir açıklama getirir. Özetle bu iki terimin ilk defa Hz. Ebû Bekr ve Ömer arasındaki tartışmada geçtiğini nakleder. Onlar kader hakkında hararetli bir tartışma yapmışlar, nihayet Hz. Peygamber olaya müdahil olmuştur. Hz. Peygamber'in kaderi yarısı ateşten yarısı kardan bir melek olarak açıklaması, ardından ateşin karı eritmediğini, karın ise ateşi söndürmediğini söyleyip işi Allah'ın hikmetine irca etmesi üzerine Hz. Ömer, "Biz yeni başlanan (emrun mübted'e ya da el-emru unuf) bir iş mi yapıyoruz, yoksa kararı verilip bitirilmiş (mefrûğ) bir iş mi yapıyoruz?" demiştir. Hz. Peygamber "Biz kararı verilip bitirilmiş (mefrûğ) bir iş yapıyoruz" deyince Hz. Ömer, "Eğer bitirilmiş bir işte isek o zaman niye amel var ki?" demiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber "Ey Ömer! Herkes yaratıldığı şeye eğilimlidir, amel edin" demiştir. Yeri gelmişken belirtelim ki, bu paragrafta yaptığı izahlardan eş-Şehristânî'nin Kur'ân'ın yaratılmış olup olmadığı tartışmasına da bu ufuktan baktığını anlamaktayız. Kur'ân âyetleri emrî âyetlerdendir. Halkî âyetlerden yani yaratmaya ait meselelerden değildir.

Şöyle de denilmiştir: Muhkemler kendisine asla nesh gelmeyen âyetlerdir. Onlar da En'âm suresinin sonundaki ve Sübhân suresindeki on âyettir.⁴

Denilmiştir ki muhkemler Kur'ân âyetlerinin tamamıdır. Müteşâbihler ise surelerin başındaki harflerdir. Bunlara "Surelerin Anahtarları" denilir.

Yine denilmiştir ki müteşâbihler, kendisinden Allah Teâlâ'nın tenzihin(e ilişkin ibarelerin)in düştüğü, (takdir yapılarak yanlış anlamının önüne geçilmesi gereken ve ilk bakışta) teşbih (varmış gibi) hissettiren âyetlerdir.⁵ Muhkemler ise (Allah'ı) tevhid ve takdis etmeyi hissettiren âyetlerdir.

Nâsîh ve mensûha gelince neshin tanımında denilmiştir ki, o sabit bir hükmün kaldırılmasıdır. Yine denilmiştir ki hükmün müddetinin bitmesidir. Ve denilmiştir ki nesh, hükümlerin maksadının (bu maksatlar) nihayetine erip gayesine ulaşınca, ilkinden daha şerefli ve daha kâmil maksatları olan başka hükümlerle kemâle ermesi anlamında bir olgunlaştırmadır. Yaratma meselelerindeki (halkıyyât) sözü-müz de bunun gibidir. Tıpkı nutfenin kan pıhtısı aşamasına geçmesi (intisâhı) ve kan pıhtısının et parçasına, ta yedinci aşamaya kadar (böylece devam etmesidir) ki, o diğer bir yaratmadır.

Şu halde şeriatler Âdem(s)'den başlamıştır ve başka bir yaşam olan kıyametle son bulacaktır. Her bir şeriat de kendinden öncekini nesh eder. Yani kendinden sonra başka bir kemâl(e erdirici şeriat) gelinceye kadar onu kemâle erdirir. Allah şöyle demiştir: "Biz bir âyeti nesh ettiğimizde veya unuttuğumuzda ondan ya daha hayırlısını getiririz ya da mislini." (Bakara, 2/106) Bu inceliği kavra, sakın herhangi bir şeriatın başka bir şeriat tarafından iptal edildiğini, ya da hükümlerinin kaldırıldığını ve yerine başka bir şeriat konulduğunu zannetme! Yaratma meselelerindeki (halkıyyat) nutfe şayet bâtil olsa ya da kalksa ikinci ve üçüncü mertebeye ulaşamaz. Bilakis o, tamam olmak bakımından sonuna ulaşmıştır. Zatını tamamlamış olmakla birlikte o, kemâle erme konusunda yeni bir suret(e ulaşmış) değildir. Tıpkı bunun gibi eğer ilk şeriat batıl olsa ya da kalksa ikinci ya da üçüncü şeriata ulaşmaz. Bilakis o, tamam olmak bakımından sonuna ulaşır. Zira bu şeriat zatını muhkem kılrsa

4 Burada muhakkık *el-İtkân'* dan aldığı bir rivayete dayanarak açıklama yapmıştır. O, Sübhân suresinin İsrâ suresi olduğunu söyler. İbn Abbâs'tan "onda muhkem âyetler vardır" âyeti hakkında rivayet olduğuna göre İbn Abbâs şöyle demiştir: "En'âm suresi 151. âyet olan 'De ki gelin... ' âyetinden itibaren sonraki üç âyete ve İsrâ 23. âyet olan 'Rabb'in sadece ona ibadet etme-ne hükmetti...' âyetinden itibaren sonraki üç âyete kadar muhkemdir." Bu rivayete göre toplamı altı âyet olur, on âyet olmaz. Ayrıca bk. Celâluddîn Abdurrahmân es-Suyûtî (ö.911 H.), *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru Kahramân, İstanbul1398/1978, c. II, ss. 3, 4. Muhakkıkın bu açıklamasına karşın eş-Şehristânî bahse konu âyetlerin benzer hüküm âyetleriyle devam ettiğine veya On Emir'le benzeştiğine dikkat çekmek istemiş olabilir. (Çev.)

5 Burada muhakkık, metinde teşbih hissettiren âyetlerle ilgili geçen "ellezî yehuttü tenzîhu'l-Bârî Teâlâ anhâ" ifadesi ile ilgili dipnotta başka bir nüshada "tahte" diye yazıldığını ifade etmiş, ayrıca genel dipnotta da "hatte an: redde" şeklinde bir açıklama yapmıştır. Biz tercümenin böyle olmasını daha uygun bulduk. (Çev.)

bile bu (geldiği nokta) bir kemâl biçimi (suret) değildir. Yine aynı şekilde şeriatların en şerefli olan son şeriat, değişmeyen bir takım hükümlere şamildir ki onlar dinin asıllarıdır; eve göre temel ve surete göre zat mesabesindedir. Bunlar âyetler içinde Kitâb'ın anası olan muhkem âyetlerdir. (Öte yandan son şeriat) değişen bir takım hükümlere de sahiptir. Bunlar da dinin furu'udur; tıpkı ağaca göre dallar ve zata göre suret mesabesindedir. Onlar, âyetler içinde müteşâbih olanlardır ki Allah (onlardan) dilediğini siler dilediğini sabit bırakır.⁶ Onları (silecekse) ancak hükmün ulaştığı bir kemalden ötürü siler. Yine onları (sabit bırakacaksa) ancak kemale yönelik bir başlangıç için sabit bırakır. Tevhide söz ile davetin istikrara kavuşturulması, sözün kemale ulaşmış olması nedeniyledir. O kemal durumuyla hak batıldan tamamıyla ayrılır. Bir taraf diğerinden tamamıyla beri olur. Öyle ki kâfirlerin dininden Teberri (kendini uzak tutma) suresinde⁷ Allah şöyle demiştir: “Sizin dininiz size benim dinim bana.” (İhlâs, 109/6)

Hakkı teslim edenle onu iptal edeni ayırmak için kılıçla eylemde bulunarak tevhide çağırma Allah (şu âyetle) başlamıştır: “Allah müminleri çekip temiz çıkarısın ve kâfirleri iptal etsin diye.” (Âl-i İmrân, 3/141) Bundan dolayı bir topluluk zannetmiştir ki Teberri âyeti “Sizin dininiz size benim dinim bana”, Seyf âyeti (olan şu ifadeler) ile nesh edilmiştir: “Size savaş yazıldı” (Bakara, 2/216), “Öldürün onları, Allah onlara sizin elinizle azap edecek.” (Tevbe, 9/14) Onlar bilmediler ki Allah'ın “Sizin dininiz size benim dinim bana” kavli, söz ile (kâfirlerden) ayrılmanın (teberri) son noktasıdır; tevhidi, dil ve itikatla (kalp ile) istikrara kavuşturmadır. Bu, kendini eylem ile ayırmaya başlama ve tevhidi kılıç ve yok etmek yöntemiyle istikrara kavuşturma kararı alınırsa işte ancak o zaman büsbütün tamamlanabilir. İşte o yüzden Kur'an'dan her bir âyet başka bir âyetle nesh edildi denilmiştir. Nâsîh âyet, mensûh âyeti karara kavuşturan şey olarak görülmüştür, yoksa kaldıran ve iptal eden olarak değil. “Allah dilediğini siler dilediğini sabit kılar. Ana Kitâb da O'nun yanındadır.” (Ra'd, 13/39)⁸

6 Burada Ra'd, 13/39'a atıf vardır.

7 Yazar, İhlâs suresini kastetmekte olup konuya uygun ismi tercih etmiştir. (Çev.)

8 Burada Seyf ayetine değinilmiş olması, bahse konu ayetin Kur'an'daki nesh meselesinin en dikkate değer konusu olması nedeniyledir. Zira Seyf ayetinin yüzün üzerinde ayeti nesh ettiği söylenmiştir. Zaten yukarıda belirtilen Kur'an'daki her bir ayetin bir başkasıyla nesh edildiği görüşü de bunu genel olarak ortaya koymaktadır. Böyle bir durumda neshi biz eğer ayetleri kaldırmak ya da iptal etmek olarak anlarsak Kur'an'da geçerli ayet kalmaz. Dolayısıyla eş-Şehristânî'nin neshe yaklaşımında savunmacı bir yön bulunduğu da söylenmelidir. Seyf ayeti olarak daha çok Berâe(Tevbe), 9/5 ayeti zikredilir: “Haram aylar çıkınca müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, onları tutuklayın, onları kuşatın, her gözetleme yerinde onları bekleyin. Eğer tövbe eder, namaz kılar, zekât verirlerse onların yollarını açın. Allah pek bağışlayıcı ve merhamet sahibidir.” Seyf ayeti konusunda bk. İbn Huzeyme, *en-Nâsîh ve'l-mensûh*, (en-Nahhâş'ın Kitâbu'n-nâsîh ve'l-mensûh fi'l-Kur'âni'l-Kerim'i ile birlikte basım), yy., ts., ss. 264-266; İbnü'l-Bârîzî (ö.738 H.), *Nâsîhu'l-Kur'âni'l-'Azîz ve mensûhuhu*, (Erba'a kutub fi'n-nasîh ve'l-mensuh içinde) tahk.: Hâtîm Sâlih ed-Damîn, Alemlü'l-Kütüb, Beyrut 1409/1908, ss. 22, 23.